

הרב שמואל מנחם בוגנים

מאמתי חלה חובת הפרשת חלה מן העיסה?

(ירושלמי חלה פ"ג ה"א)

תוכן:

הקדמה

השיטות בירושלמי

דעת רוב הראשונים

שיטת התוס' ומפרשי הירושלמי

דעת הרמב"ם

סיכום

הקדמה

בפרשת שלח, כחלק מתיקון חטא המרגלים, מצווה אותנו התורה על מצוות הפרשת חלה הראשונה מן 'העריסה' לכהן: "ראשית ערסתכם חלה תרימו תרומה פתרימת גרן כן תרימו אתה"¹.

ויש דיון במפרשים שם מהי "העריסה" שממנה הצטוו בני ישראל להפריש חלה?

מפשט הפסוקים שם נראה שהכוונה היא לבצק מוכן כבר שמוציאים ממנו עיסות קטנות לעשות מהן חלות, והתורה ציוותה אותנו שאת החלה (עיסה) הראשונה שלקחנו מהבצק ניתן לכהן.

אך למעייני שם ימצא מחלוקת פרשנים שהיא היסוד העיקרי של מה שנכתוב לקמן:

האם "עריסה" זה שם נרדף לבצק מוכן², או עריסה שהיא משורש ע.ר.ס שמשמעותו עירוב³, שהכוונה שכבר משעה שמערבים את המים עם הקמח כבר יש עליו שם עיסה ויכול להפריש?

¹ במדבר טו, כ.

² רבי שלמה מורבנו, מן הראשונים, כותב בספרו 'אוהל מועד' בערך 'בצק', שעריסה ומשאתר הן כינויים נוספים ל'בצק':

"ותאמר עריסה: 'מראשית עריסותיכם' (במדבר ט"ו) פירשו בו הבצק. ותאמר משאתר: 'משארותם צרוות בשמלותם' (שמות י"ב) הרצון בו העיסה."

³ המלבי"ם שם וכן ביתר ביאור הרש"ר הירש על במדבר טו, כא ועוד.

השיטות בירושלמי

שנינו במשנה בחלה פרק ג משנה א :

”אוכלין עראי מן העיסה עד שתגלגל בחיטים ותטמטם בשעורים, גלגלה בחיטים וטמטמה בשעורים האוכל ממנה חייב מיתה, כיוון שהיא נותנת את המים מגבהת חלתה ובלבד (שלא⁴) יהא שם חמישה רבעי קמח”

וביאור המשנה –

חטים – ‘עד שתתגלגל’ – פירש הפני משה: ”הוא משיתערב כל הקמח כולו במים דאז הוי גמר מלאכתה לחיוב חלה⁵”

הפני משה מבאר על דברי המשנה בהמשך ”כיוון שהיא נותנת את המים מגבהת חלתה” – שמייד שהיא נותנת מים ויתערב מעט קמח במים מפרשת, וזה נחשב ”ראשית עריסותיכם”.

וכן כותב שם (דף טו): הירושלמי מפורש: ”אמר רבי יוחנן דברי הכל היא, כיוון שהיא נותנת את המים זו היא ראשית עריסותיכם”

כלומר, מייד בעת נתינת המים נחשבת כעיסה וממילא אין לאכול ממנה אכילת עראי”

ולעומתו מצינו בירושלמי במסכת פסחים ג. ג:

”תני: הלש עיסה בי”ט – מפריש חלתה בי”ט... ‘עירס’ לא אמר, אלא ‘לש’. הא עירס – לא. א”ר שמואל אחי דרבי ברכיה: תיפותר בעיסה טמיאה שאינו מפריש חלתה אלא בסוף. א”ר יוסה בי רבי בון: בדין היה בעיסה טהורה שלא יפריש חלתה אלא בסוף, תקנה תיקנו בה שיפרישנה תחילה שלא תטמא את העיסה”.

מבאר הירושלמי שמן הדין היה להפריש חלה בסוף לישת הבצק, ותקנו חכמים שכאשר העיסה טהורה, יש להזדרז ולהפריש ממנה חלה כבר לאחר נתינת המים בקמח, כדי שלא תטמא העיסה תוך כדי הלישה ואז החלה שתופרש ממנה לא תיאכל. אולם כאשר העיסה טמאה מלכתחילה, מפרישים ממנה חלה כפי עיקר דין התורה, לאחר שהעיסה נילושה כבר.

ובעקבות המחלוקת בין שתי הגמרות בירושלמי שהבאנו, נחלקו הראשונים מה הכוונה ”גלגול העיסה” שהוא השלב שמחייב הפרשת חלה, האם הוא שלב נתינת המים בקמח, או גמר עשיית הבצק?

⁴ תיבת ”שלא” טעות היא, כיוון שצריך שהיה שיעוד חלה כדי שתחול עליה חובת הפרשת חלה. ואכה”ל.

⁵ ונביא בקצרה את ביאור המשנה בהמשך: שעורים – ‘ותטמטם בשעורין’ – פירש הפני משה: ”עד שתעשה כולה גוף אחד... וכשנילושה כולה ותעשה גוף אחד זהו נקרא טימטום”

ועוד הביא שם שיש חילוק בזמן חיוב החלה בין עיסה של חיטים לעיסה של שעורים – בחיטים צריך שיתערב כל הקמח כולו במים, ובשעורים צריך שתהיה נילושה כולה במים.

דעת רוב הראשונים

דעת רוב הראשונים ר"ש⁶, רא"ש⁷, ראב"ד⁸, רמב"ן⁹, רשב"א, ריטב"א, מאירי, וכן מצינו בטור (יורה דעה שכז) חיוב העיסה בחלה הוא רק כאשר היא נילווה כבר ונעשתה בצק.

ומסבירים שכוונת המשנה בחלה ג, א, והירושלמי שעליה, שגם את שלב נתינת המים בקמח אם הפריש כבר אז את החלה מן העיסה – בדיעבד יצא ידי חובתו. אך לכתחילה יש להפריש לאחר עשיית הבצק, ואז הוא גם השלב המחייב הפרשת חלה.

וזה גם יסביר את השאלה שיש על הירושלמי שם שהרי אם יש חיוב הפרשת חלה כבר מעת נתינת המים, היאך התירה המשנה לאכול אכילת עראי "עד שתגלגל"¹⁰?

אלא מחדש שם הפני משה שיש חילוק בין גמר מלאכה לעניין איסור אכילת עראי לבין זמן התחלת חיוב חלה – ברגע שיש מעט מים כבר יש אפשרות להפריש חלה וזה יפטור את כל הקמח שבקערה אע"פ שלא התערבו בו עדיין מים, אבל גמר מלאכה לעניין איסור אכילת עראי חל רק משעה שכל הקמח התערב עם המים.

ומקור החילוק הזה כתבו הראשונים שם, מהתורה מהפסוק שכבר הבאנו למעלה "ראשית ערסתכם חלה תרימו תרומה כתרומת גרן כן תרימו אתה".

שכמו שבתרומה אחר שהביאה שלישי עדיין יכול ליטול ממנה ולאכול עראי עד שממש יעשה בגורן שהוא גמר המלאכה, כך גם כאן בחלה חילקו בשלבים¹¹.

ובקיצור נמרוץ נבאר את השלבים בתרומה¹²:

⁶ חלה ג, א.

⁷ חלה ג, א.

⁸ בהשגותיו על הרמב"ם ביכורים ח, ב שנביא לקמן.

⁹ קידושין מו, ב. וכן הרשב"א, הריטב"א והמאירי שם.

¹⁰ וזו גם שאלת הראב"ד על הרמב"ם שנביא לקמן.

¹¹ המהר"א פולדא בד"ה "מגבהת חלתה" מביא טעם אחר "תקנת חכמים בעיסה טהורה למהר להפריש חלה בטרה שמה טטמה העיסה, דעיקר מצווה היא להמתין עד גמר לישנה".

כלומר, שבאמת חובת החלה חלה רק משעת גמר מלאכה, אלא בגלל שזו עיסה טהורה ויש חשש שתטמא, אז מייד ברגע הראשון שאפשר אע"פ שזה לא גמר מלאכה מייד מפרישים וזו תקנת חכמים.

ולשיטתו באמת אין חילוק בין הגמרות שבירושלמי, ומצוות הפרשת חלה היא מעת שנהיה בצק, אלא שחידשו כאן תקנה מיוחדת של חכמים, ולכן ממילא כיוון שאין חיוב מוחלט מאותה שעה ממילא יהיה מותר לאכול אכילת עראי באותו הזמן.

¹² מבוסס על דברי הריטב"א בקידושין מו, ב, וז"ל: והנכון כמו שפירש הרמב"ן זצ"ל, דודאי חלה כתרומה ומעשר דגן. ומיהו בדגן מצינו שלשה זמנים: האחד קודם שהביאה שלישי, שהיא פטורה לגמרי ואוכל ממנה

1. "בוסר" – לא בשל לאכילה, גם אם יפריש – לא עשה כלום.
 2. "עונת המעשרות" – הפרי מגיע לבשלות מנימלית, אין חובה להפריש, ויכול לאכול עראי, ואם הפריש תרומתו תרומה.
 3. "מירוח בכרי" – אחרי שהחליקו את גרגרי החיטה בגורן מתחייבת התבואה בהפרשת תרומה, ואסור לאכול ממנה כלל ללא הפרשת תרומות ומעשרות. וכנגד זה ישנם שלושה שלבים בחלה:
1. "קמח" – אם הפריש לא עשה כלום.
 2. "נתינת מים בקמח" – אין חובה להפריש, ויכול לאכול עראי, ואם הפריש תרומתו תרומה.
 3. "גלגול העיסה" – משעה שכבר נהייתה בצק, מתחייבת העיסה בחלה, ואסור לאכול ממנה.

שיטת התוס' ומפרשי הירושלמי

ולעומתם מצינו את דעת התוספות במסכת נידה ד"ה "נולד" (דף ו-ז.).

"... התם [לגבי תרומה] אם הפריש אפילו קודם שיקפה או שישלה – הוי תרומה, כמו בהקדימו בשבלין, אבל הכא אם הפריש חלה קודם גלגול – הוי כמו הפריש חלתו קמח, דאמר בהאישי מקדש דלא עשה ולא כלום, ולכך לא מיקריא טבולה לחלה... ומשתטיל למים היינו לישה וגלגול".

כלומר, שאין להשוות בין חלה לתרומה, ובחלה יש רק שני שלבים, קמח – אין להפריש כלל, נתינת המים בקמח – חלה עליה חובת חלה ואסור לאכול אכילת עראי, כפשט המשנה שם והירושלמי בחלה שעליה.

אפילו אכילת קבע, ואם הוציא ממנה תרומת מעשר – לא עשה ולא כלום ואינה תרומה כלל. והשני לאחר שהביאה שלישי, דקרינן ליה 'עונת המעשרות', ואם הפריש ממנה תרומה ומעשר – תרומתו תרומה, אבל אינו חייב עדיין להפריש ויכול לאכול ממנו מן התורה אפילו אכילת קבע ומדרבנן אכילת עראי. והשלישי שעת דיגון ומירוח, וזה הוא הנקרא גרנן למעשר, דהשתא מחייב בהפרשה ואסור באכילת עראי מן התורה עד שיפריש.

וכנגד שלשה זמנים אלו יש בחלה, דבעודו קמח הוי כתבואה שלא הביאה שלישי שאין הפרשתו הפרשה, וכשנתן מים לקמח הוי כעונת המעשרות שאם הפריש הוי הפרשה, וכשהתחיל לגלגל הוי כמירוח שחייב להפריש, ומשום הכי תנן: שהמפריש חלתו קמח אינה חלה כלל וגזל ביד כהן "עכ"ל.

וכן כתבו גם 'קרבן העדה' על הירושלמי פסחים ג, ג¹³, וכן כתב הפני משה שם¹⁴ ש'גלגול העיסה' בו מתחייבת העיסה בחלה הוא נתינת המים בקמח¹⁵:

וכן כתב הברטנורא על המשנה בחלה ג, א, שחיוב החלה חל עליה כבר מנתינת המים, ומה שמצינו בגמרא ירושלמי פסחים זהו הזמן הנכון להפריש את החלה כדי שלא תטמא, אך אין זה קשור לשאלה מתי העיסה מתחייבת בחלה. וכן כתב התרומה בסימן פד.

דעת הרמב"ם

דעת הרמב"ם בעניין לא ברורה לכאורה, שבפירושו על המשנה ובמשנה תורה נראה שסובר כדעת התוספות ופרשני הירושלמי (וכן ספר התרומה) וז"ל ביכורים פרק ח הלכה ב:

"אימתי מפרישין חלה – כשיתן את המים ויתערב הקמח במים מפריש החלה מתחלת דבר שנילוש, שנאמר: 'ראשית עריסותיכם'."

וכן משמע ממה שכתב בהלכות ביכורים פרק ח הלכה ד:

"מאימתי תתחייב העיסה בחלה – משתגלגל בחטים ויתערב הקמח במים, או שתטמטם בשעורים ותעשה כולה גוף אחד..."

והקשה עליו הראב"ד שם בהלכה ב וז"ל:

"אמר אברהם: אין יפה לעשות כן, אלא אם עשה כן הרי קיים 'ראשית עריסותיכם' שהוא נחשבת עיסה. ואם חיוב הוא לעשות כן, איך יאכל ממנה עראי עד שתגלגל, והוא טבל?! ולשון הירושלמי הטעהו."

אך מאידך גדולי הנושאי כלים של הרמב"ם הכסף משנה¹⁶ והרדב"ז שם, כתבו שדעת הרמב"ם היא כשיטת רוב הראשונים שגלגול העיסה הוא גמר הלישה של הבצק, ומה שכתב

¹³ "הא עירס לא – גלגול לבד, שלא עשה רק תערוכות מים ומלח וקמח, ולא נילושה בטוב אז מפריש שפיר חלה ב"ט. מ"ט? הא תנן: כיון שהיא נותנת המים מגבהת חלתה"

¹⁴ "עירס לא אמר... ואמאי? הא אנן תנינן בחלה: 'כשנתגלגלה העיסה' והיינו עירס, שנתערב כל שיעור הקמח במים – כבר הוקבעה לחלה..."

¹⁵ ומצאתי ב'מראה הפנים' על חלה ג, א, שהירושלמי בפסחים עוסק בהפרשת חלה ביום טוב, שאז ישנה דעה שיש להפריש את החלה לאחר האפיה, וזוהי כוונת הירושלמי שם, אך ביום חול לכל הדעות יש להפריש בתחילת חיוב זמן ההפרשה, לאחר נתינת המים בקמח.

¹⁶ זו לשון הכסף משנה ביכורים ח, ב: "וכתב הראב"ד... וז"ל שאין דעת רבינו כמו שחשב הראב"ד, אלא אין כוונתו לומר שיהא זה עיקר המצוה, שיותר טוב להמתין עד אחר גמר לישה ותיעשה הכל גוף אחד. אלא כוונתו לומר שאם רצה למהר להפריש חלתה בטהרה שמא תטמא העיסה, מכיון שהיא נותנת המים ראשי להפריש. וזהו פירוש הירושלמי שאמרו: 'כיון שהיא נותנת את המים זהו ראשית עריסותיכם', אבל עיקר חיוב חלה

משעה שנותן את המים בקמח, כוונתו שבדיעבד אם כבר הפריש בשלב זה יצא ידי חובה וכמו שביארנו למעלה, כיוון שבדיעבד גם במצב כזה העיסה יכולה להיקרא עריסה.

מרן השו"ע בורה דעה סימן שכ"ז סעיף ב' כותב כלשונו של הרמב"ם וז"ל:

"אימתי מפרשין חלה, כישתן המים ויערב הקמח במים....", ונראה שסובר כשיטת רוב ככל הראשונים וכמו שביאר בכסף משנה, שגלגול העיסה הוא בתום לישת הבצק. למרות שלא פירש דבריו.

ובכל אופן הלכה למעשה פסק השו"ע שם בסעיף ג' וד':

"האינדא טוב להמתין מלהפריש חלה עד גמר לישה, שתיעשה כל העיסה גוף אחד. ד. אוכלים עראי מן העיסה עד שתתגלגל בחיטים ויתערב הקמח במים ותטמטם בשעורים, ותיעשה כל העיסה גוף אחד"

סיכום

נחלקו הפרשנים בפירוש המילה "עריסה", וכאותה מחלוקת מצינו גם בראשונים האם חיוב חלה הוא מעת תחילת העירוב של המים בקמח (תוס' ומפרשי הירושלמי, וכן המלבי"ם והרש"ר בפירוש התורה), או שחיוב חלה הוא מעת היותה בצק (רוב הראשונים וכן הפשט בפסוק וכן פירש "האוהל מועד")

בהמשך מצינו לכאורה סתירה בין הירושלמי בחלה, לירושלמי בפסחים.

ורוב ככל הראשונים פסוק למעשה שחיוב החלה חל רק מעת היותה בצק ממש, ומה שכתבו בירושלמי חלה, הוא בדיעבד, או בגלל תקנת חכמים, אך לכתחילה יש להמתין עד שתהיה בצק.

דנו גם בשיטת הרמב"ם, והוכחנו שסובר כשיטת רוב הראשונים וכן פסק להלכה ולמעשה השו"ע שחיוב חלה חל מהיותה בצק לגמרי, ובפרט שבימינו העיסות טמאות, אז גם התוס' ושאר המפרשים יסכימו שצריך להפריש כשהיא ממש בצק.

משתתגלגל בחטים ותטמטם בשעורים, וזהו מה שכתב בסמוך מאימתי תתחייב העיסה בחלה משתתגלגל בחטים. וזהו ממש דעת הראב"ד "עכ"ל.